V. Jahrgang. Juni 1904. No. 6.

Unter Mitwirkung namhafter Gelehrter
herausgegeben von **Dr. L. Löwenstein.**

Erscheint jeden Monat in der Stärke von mindestens einem Bogen. — Alle für diese Beilage bestimmten Manuscripte und Anfragen sind an Herrn Bezirks-Rabbiner **Dr. Löwenstein, Mosbach** (Baden) zu richten.

Beilage zu № 57 des „Israelit“ in Mainz.

Man kann auch ausschliesslich auf diese Beilage abonnieren, indess nur ganzjährig, praenumerando à Mk. 4.—

Wormser Gemeindeordnungen.

Von **Dr. L. Löwenstein.**

(Fortsetzung.)

ה׳ מחמת[1] המלמדים כאן איזט גבליבן התיקון דז יעדר מלמד דארף אן נעמן ביז ח׳ שעות כל יום עם הילדים צו לערנן ולא יותר ודוקא גמרא ותוספות ומכל שעה ז׳ ר״ט וחצי, אבל חומש ותפלה א״ב מאג אפי׳ י׳ שעות אן נעמן ומכל שעה ד׳ זה׳ גם מאג ער הלטין ג׳ אי ד׳ ילדים דיא ניט לערנן אוג זאל צו קיינם שיעור קומן צו לערנן ח״ץ שיעור אחד בחצי היום, רק זאל פֿלייסיג עם הילדים הנ״ל לערנן. ובאם אחד ב״ב כאן וויל מלמד בביתו נעמן מאג זיין מפה או ממקום אחר הרשות בידו, אך זעלבינר ב״ב דארף ניט מעהר קינדר זאמפט זייני קינדר להמלמד לביתו נעמן צו לערנן אלז ששה שעות ומכל שעה ד׳ ר״ט וחצי ולא יותר[2] והמלמדים דיא בכאן וואנן זאלן החשבון מאכן דהיינו חומש תפלה אונ׳ א״ב פֿר אחד ילד חצי שעה אונ׳ גמרא יונגי זאל אחד נחשבנת ווערן פֿר א׳ שעה.

ו׳ כל מי שעדיין לא עברו עליו ששה שנים משנסמך בשם חבר בשעת החופה מחויב לילך על הישיבה עכ״פ בכל חדש הראשון שני פעמים ובחדש השני בזמן פעם אחת בקנס רביעי׳ ר״ט, ועכ״פ בכל שבוע ראשונה בזמן מחויב לילך להישיבה כל מי שנסמך בשם חבר עד עשרה שנים ב׳ פעמים בקנס הנל.

---

[1]) In späterer Fassung: המלמד עם הלכה ותוספות נערים זאל ניט מן אלז שמנה נערים ה׳ ישמרם אן נעמן, אפילו איין יונג צו לייאנן אצלו דארף ניט אן נעמן רק יכלול בתוך שמנה נערים הנ״ל׳ ומלמד של חומש וכו׳ גם מאג ער הלטין ח׳ ילדים דיא ניט וכו׳.

[2]) Von hier bis zum Schluss des § fehlt in der späteren Fassung.

ז' כל ב"ב זאל בכל יום קובע עת לתורה זיין אצל חברה או מלמד בביתו בקנס שני זהו' לשנה לת"ת.

ח' סיום מסכתא וואז גמאכט ווערט בקהלה זאל גמאכט ווערן בקהלש שטופא דוקא וכל יודע ספר זאל מחויב זיין לילך ולשמוע הלימודים ואת הדרוש מפי הגאון אב"ד נר"ו ומחויבים ליתן כל דהתנים לסיועת המשתה מכל מאה שיש לו ומכל מאה שניתן לו לנדן רביעי' זהו' מכל מאה זהו' ואפ' הכלה לבדה בקהילה ולא החתן מחויב ליתן לפי ערך הנדן שנותנים להחתן מכל מאה הנ"ל וינוכה להחתן אח"כ מנדונייתו, וכל ב"ב יתן חצי פ"ץ ראש הבית ומכל מאה זהו' שהוא בערך יתן חצי לבן[3] ולעומת זה דרפין הב"ב קיין יין צו געבן למשתה הסיום וועך ער ניט סועד שם איזט ובאם ער אבר סועד שם איזט באם ער איין חצי זהו' דער בייא האט דארף ער דיא אבילה ניט צלין אבר איש אחר זאל חצי ק"ש געבן בעד מזונות.

ט' וויא אבן יאהרגאנג IV דף 147 סי' י"ב.

י'[4]) כל פעם בבוקר ווען השמש ארום גקלאפט האט זאל מן אן פאנגין תהלים צו זאגין ביז השמש גנץ ארום גקלאפט ובפעם השנית בהדלת בה"כ גקלאפט האט, ולעת ערב זאל לאחר דז חשמש ארום גרופן האט ,לב"ה קומט יתחיל בעל הדלקה להדליק הנרות והחזן לא יתחיל להתפלל עד לאחר גמר הדלקה והשמש ימשיך עצמו מעט על הדרך כדי אלז דער עולם פנאי האט לבוא לבה"כ קודם שיתחיל החזן להתפלל.

י"א וויא סי' ט"ו דף 147.

י"ב וויא סי' י"ו דף 147.

י"ג באם המצוה בלייבט באותו סך אלז מן אן פאנגט איז צו רופן אזו זאל זיא ארום גין לפי המקומות אונ' ווען איין ב"ב ניט בבה"כ איזט זאל השמש אכט געבן כ"די ווען אותו ב"ב לבה"כ קימט המצוה הלטין מוז, ומה שנכתב בתיקון שלפני זה דז כל ב"ב מחויב ליתן להקדש כל שנה א' זהו' ומי שמונח בערך יותר אלז שלשה מאות ר"ט ועד בכלל מחויב ליתן מלבד א' זהו' הנ"ל מכל מאה א' פ"ץ, איזט אותו תיקון בטל ווייל קהל י"ץ מאכן ווערן דז כל ב"ב צאהלן מוז מה שחייב בפנקס הקדש עד כי ירחיב ה' את גבולינו.

י"ד זאל קיין מצוה מהיום נשטייגט ווערן הן מיט שלעכטין פצין או ש־עקין בורגר, רק וועהר שטייגן וויל מג שטייגין ב' פץ או חצי קש, גם זאל מן סגן והיצאה והכנסה בפעם אחת אוועק געבן.

ט"ו בתענית צבור זאל קיין פנוי לסגן שטין גם ניט עולה לתורה זיין אפי' למפטיר ,אבל החתן מאג עולה למפטיר זיין אפילו לשבת.

ט"ז מקדם האט מצות הגבאה גהערט צו דיא אנדר אונ' דרישי תורה, זאל לע"ע בפני עצמו פרקויפט ווערן לטובת ההקדש.

י"ז זאל קיינר קיין ילד דרפין לבה"כ נעמן דז ניט ריינליך איזט וגם ניט אין שטאנד איזט אמן יהא שמי' רבא נאך זאגין ובאם שיעבור יתן קנס כל פעם א' ליטרא שעוה וכל ב"ב זאל זייני קינדר אצלו הלטין פלייסיג צו אהרין אונ' ניט שמיעתן, וכן יהי' בבה"כ דנשים בקנס להקדש בקנס הנ"ל.

י"ח מי שיש לו נר של שעוה ביה"כ פחות ממשקל ליטרא לא יעמוד אותה לפני החזן בבה"כ ואין שום אדם רשאי לכבות הנר של יה"כ עד לאחר הבדלה, ופה"ה מחויב להכריז ע"י השמש בבה"כ קודם יה"כ שאין שום אדם רשאי ליקח לביתו מה שנוטף מנר שעוה שלו רק יהא מונח בבה"כ להקדש בקנס א' ליטרא שעוה.

---

3) In späterer Fassung: ד' פשיטי'; zu לבן vgl. oben Jahrg. IV S. 147 n. 6.

4) Spätere Fassung: בשחרית ווען השמש ארום גקלאפט האט בפעם השנית בהדלת בה"כ יתחילו לומר תהלים ולעת ערב וכו'

י"ט מי שהוא מורינו אם מתפלל לפני התיבה בר"ה או ביה"כ הוא חיוב לעלות לתורה באותו יום ואם מתפלל שני פעמים אפ"ה אינו חיוב לעלות לתורה רק או בר"ה או ביה"כ ועכ"פ אם יש חיובים באותו יום שהם חיובים מדינא נדחה החזן מורינו ויעלה לתורה פעם אחר באותו חודש, אבל החזן הקבוע אינו חיוב, ומי שאינו מורינו ומתפלל לפני התיבה הוא חיוב לעלות לתורה אותו חודש.

כ' התוקע הוא חיוב אותו יום ואם הוא תוקע שני ימים אפ"ה אינו חיוב רק ביום הראשון.

כ"א כל ב"ב בקהלה חוץ מפרנסים זאלן גליגט ווערן בקלפי ובכל שבתות השנה זאל אחד מהם ווערן אויף גרופן.

כ"ב באסרו חג דיה"כ יתנו מן קהל א' דוקאטי לסיועת סעודת חזנים של ר"ה ויה"כ והפ"ח מחויב כ"פ המעות צו צאהלין והברירה ביד פה"ח אויב הסעידה וויל בביתו האבן או זונשטן איינם צו געבן למי שירצה, והחזנים מחויבים המעות באותו חודש צו פאדרן, ובאם לאו זאלן זיא כלל ניקש בקומן.

כ"ג קיין אורח ואיש נכרי זאל מן ניט לאזן מתפלל זיין לפני התיבה בשבת וי"ט בשחרית כ"א ע"פ הסכמות הפרנסים ולא ע"פ פה"ח לבד.

כ"ד קיין אורח זאל מן צו דרשנן געבן כ"א ע"פ הסכמית רוב הפרנסים ולא ע"פ הפ"ח לבד.

כ"ה מחמת הקלאמין[5]) בבה"כ זאל ניט גשעהן בלי רשות אב"ד או הפה"ח בקנס חצי ר"ט, ווען אבר אותו ב"ב רעכט האט, זאל הפה"ח הצי ר"ט קנס געבן.

כ"ו קיין בן אדם זאל כלל וכלל בבה"כ עם איזו ערל או ערלתה רידן אלא ילך לחוץ וידבר עמם בקנס ליטרא שעוה למאור לבה"כ, גם לרבות דז קיין ב"ב מיט איינם אנדרן ניקש רידן זאל כלל בבה"כ עד אחר גמר התפלה בקנס חצי ליטרא שעוה, אונ' ווער עובר איזט זאל איטליכר הנאמנות האבן, דעם הקדש גבאי אן צו זאגין למי שיעבור שדיבר בבה"כ שיתן קנס הנ"ל.

כ"ז שבת פרשת הפרה יהי' לדבחורים כל המצות והרשות ביד קהל י"ץ אבל לפי ענין התורה.

כ"ח מחמת בעלי מעריכים זאלן נברר ווערן מהפרנסים עם אייסר קהל שהם ביחד כ"ג אנשים כנהוג, רק הפרנסים זאלן קודם ביאת אייסר קהל ערשט רוב שליסין מי הם ואיזו אנשים הראויים לתוך הקלפי לו לינן להיות בעלי המעריכים, ואותו ב"ב דיא העלפן מברר זיין אייסר קהל הנ"ל זאלן על מקומם זיצן אונ' ניט לויפן איינר צום אנדרן בקנס א' ר"ט, והפ"ח איזט מחויב אייסר קהל צו זאגין זאלן זיצן בלייבן בקנס הנ"ל.

כ"ט בחירת בעלי המעריכים יהי' באופן הזה דהיינו הפרנסי' יבהרו ויכתיב כל אחד שמות וכו' כדלעיל סי' מ"ב דף 161.

ל' מחמת פסולים אצל פרנסי' איזט פר גוט אן גזעהן ווארן שלשה פסולים מאגן זיצן בלייבן רק וואז איין יחיד אן גיט הן להתמניות או לקנוס היחיד או שיש לו משפט עם חבירו זאל מהפסולים אחד ע"פ הגורל ארויז גצוינגן ווערן וכן לעולם דרפין ניט מין רק שני פסולים זיצן בלייבן, חוץ עסקי הקהלה מעגין אלי זיצין בלייבן, עכ"פ הפה"ח מאותן פסולים זאל ניט נדחה ווערן, גם איין שונא פרנס מאג איינר אייך הייכין אויף שטין.

ל"א כדעיל סי' מ"ד דף 162 מיט דעם צוזאץ: ויהי' להם רשות צו פר צערן ממעות הקהל עשרה זהו', מלבד אובר בעלי מעריכי' יש להם ג"כ רשות צו פר צערן שני זהו' ובאם זיא מין אויז געבן מחוייבים לשלם מכיסם.

ל"ב כדלעיל סי' מ"ה דף 162 (כולו כדאיתא שם).

ל"ג

ל"ד " " "

---

[5]) Über dieses Wort vgl. oben S. 149 die Nachbemerkung.

ל״ה עיין סי׳ מ״ח.
ל״ו הרוצה לישבע על ערכו צריך לישבע קודם גבי׳ ראשונה שיעשו אחר הערך חדש ואם יעבור הגבי׳ ולא ישבע מחויב וכו׳ (כדלעיל סי׳ מ״ט.)
ל״ז עיין סי׳ נון דף 162
ל״ח „ „ נ״א „ „
ל״ט „ „ נ״ב „ „
מ׳ חובות וואז ער לבעלי המעריכי׳ פיהר ליגט יתן מהם כמו מזומנים אם לא ער ליגט רשימה אצל קהל פר חתמנת וועלכי חובות ער פר יאוש הלט אונ׳ וואז מאותן חובו׳ איין קומט אחר ניכוי הוצאות יהי׳ להקהל חלק ששית ומאותן חובו׳ זאל ער ניקש נושא בעול זיין כ״א לאחר איין קומט, רק של שלשה שנים או בתוך הזמן ערך חדש מאכט זאל מן הרשימה הנ״ל מאותן חיבו׳ אויף מאכן אונ׳ גנוגזאם מוזן מברר זיין וואז בתוך הזמן אין גאנגין איזט.
מ״א עיין לעיל סי׳ נ״ו דף 163.
מ״ב „ „ „ נז „ „
מ״ג תבואה יין קמח וואז כל אחד ואחד בביתו האט מאג ער השבנן וואז ער נצרך איזט לאותו שנה ומהמותר מוז ער ערך טרגין.
מ״ד אפי׳ עני שבעניים לא יתן פחות מק״ן ר״ט לערכו.
מ״ה הערך זאל נגבה ווערן שליש ראש הבית.
מ״ו הערך זאל גמאכט ווערן על שלשה שנים ועכ״פ זאל הערך בלייבן שנה ראשונה ווען גלייך איינר ח״ו היזק האט ולא יוכל לישבע עד שנה שניי׳ וישבע תוך שלשה מעת לעת אלז ער זיך אן גמעלד האט, רק ח״ו היזק ידוע או ריוח ידוע כמו ירושה ומציאה זאל מוזן גלייך אן גיזאגט ווערן.
מ״ז מיד אחר גמר הערך ביום שלאחריו מחויב הפה״ח לברור חמשה בעלי מעריכים אחרים בדרך הנ״ל שיעשו ערך לבעלי המעריכים הראשונים בקנס א׳ דוקאטי על הפה״ח שלא יעכב יותר מיום אחד אחר גמר הערך הנ״ל רק תכף יבררו בעלי מעריכים שניים.

(Fortsetzung folgt).

Urkunden zur Geschichte der Juden in Bayern.

Mitgeteilt von **Louis Lamm**, Berlin.

IV.

In einem kurzen, geschichtlichen Abriss über die Gemeinde Altenstadt in Schwaben (Israelit 1902, Nr. 67, erste Beilage) erwähnte ich den Juden Moses von Angelberg, gegen den Hans v. Rechberg im Jahre 1566 klagte. Eine Urkunde, die sich auf denselben Moses v. A. bezieht, gelangte inzwischen in meinen Besitz. Obgleich sie im entsetzlichen, von Wiederholungen strotzenden Amtsstyl des 16. Jahrhunderts abgefasst ist, entschloss ich mich, sie wörtlich abzudrucken, da der Urtext nicht verloren gehen soll. Das auf Papier geschriebene Document war teilweise schwer zu entziffern. —

Angelberg ist ein Dorf im bayerischen Schwaben, nahe bei Wörishofen. Juden wohnten anscheinend nur bis Ende des 16. Jahrhunderts dort. Der nachfolgende Revers Moses von Angelbergs besagt, dass Moses sich auch nach seiner Domizil-Aenderung der Angelberger Jurisdiction unterwerfen will, dass sein Wegzug keinem zu Schaden erfolge und speciell, dass seine Rechtsnachfolger dieselben Pflichten übernehmen, wie er selbst. Diesen Passus wendet er auch bei eventuellen Schuld-Cessionen an und wir erfahren dadurch, dass der übliche Zinsfuss 1 Pfennig pro Woche und Gulden war. — Genau den gleichen Revers wie Moses unterschrieben am gleichen Tage auch die Brüder Borach und Schimmele von Angelberg; auch dieses Schriftstück liegt mir vor. Da sich in meiner Sammlung aber noch ein dritter Revers befindet, der wieder von Moses von Angelberg ausgestellt und 10 Jahre später (1577) datiert ist, halte ich es für zweifelhaft, dass Moses seinen Plan, nach Krumbach zu ziehen, schon 1568 ausgeführt hat. Es müsste denn noch ein zweiter Moses von Angelberg existiert haben. Der Revers von 1577 ist im Wesentlichen gleichlautend mit jenem von 1568. Nur wird darin gesagt, dass der Wegzug nicht freiwillig erfolge, (. . . . noch auss allerhandt Ursachen nit mer wonen oder haussen lassen will . . . .) und dass die Schulden der Bürger zu Angelberg und Wissertshofen an Moses am 16. und 17. November 1575, „verthedingt, vertragen und verzielt“, und dann vom Vogt Wilhelm Steden protokolliert wurden. Das Siegel stellte diesmal Conrad Beyerlin der Bader und als Zeugen fungieren Onofferus Mayer und Martin Müller. —

Revers des Moses von Angelberg vor seinem Wegzuge nach Krumbach (1568).

Ich Moses Jud zu Angelberg bekenne offentlich für mich und all meine erben Nachkommen und thue kund Allermenigklich mit dem brieffe, das ich hinder weylundt dem Edlen vnnd Gestrengen Herrn Wilhalmen vonn Riethaim zu Angelberg, Unser Ko. Kays. Rath, meinen gnädigen Herren seeligenn, vnnd nach Ihrer Strengen todtlichen Ableiben hinder denselbigen hinderlassenen Sune, dem Edlen vnnd vesten Connradten von Riethaim zu Angelberg, meinen gnädigen, gepuetenden Herren vnnd Junkherren, daselbst zu Angelberg, etlich vnd vil Jar mein hausshäbliche wonung gehapt. Aber vmb vnd vonn wegen meiner Wolfarth vnd Narung willen geen Krumbach mich Nieder zu lassen vorhabenns, vnd ich dan nach der Herrschaft Angelberg gebrauch alle meine sprich, anforderungen,

sachenn vnd Handlungen. So wolermalten mein gn. Herr vnd Junkherr, seiner ersten erben Nachkommen, Amptleuth, Insassen vnnd Underthaunen, zu mir oder ich zu seinen Vesten oder desselben erben, Nachkommen, Amptleuthen, Insassen vnd Underthaunen haben vnnd zu haben vermeinen, vnnd dem gewonnlichen gerichtsstab allhier zu Angelberg, wie sich gepuert bleibenn lassen. Allda Recht gewartten, Nemen vnnd geben, was mir auch der Orthen durch Endt vnnd bey Urtels aufferlegt, solliches gehorsamlich anerkennen vnnd gethrewlich zu haltenn, darmit nun seine Veste, dero erbaren Nachkommen Sowol denselbigen Amptleuthen, underthaunen, Insassen vnnd Zugehörigen, durch obgemelt mein vnnd meiner erben weckzeichen. Kain gerechtigkait, die seine Veste oder derselben erben Nachkommen, Amptleuthen, Insassen, vnderthaunen vnnd Zugehörigen, zu mir oder meinen Erben, als ich oder meine Erben zu seiner Veste, derselben erben Nachkommen, Amptleuthen, Insassen, vnderthaunen vnd zugehörigen haben vnd zu haben vermeinen, wann ermeltes meines und meiner erben Weckziechen, vnd auch anderer sachen wegen, nicht entzog vnnd benommen werde, hab ich demnach seiner Veste für mich vnnd meine erben, Wollbedächtiglich vnd mit freyem willen vngezwungen vnd vngedrungen, zugesagt vnd versprochenn, thun das hiemit Im Ernsst diess Brieffs derselben oder dero erben, Nachkommen, Amptleuthen, Insassen, vnderthaunen vnd Zugehörigen, aller oberzelter meines vnd meiner erben spruch Anforderung, sachen vnnd handlungen. So wolermelten mein gn. gebuettender Herr vnnd Junkherr, seiner Veste erben, Nachkommen, Amptleuthe, Insassen, vnderthaunen, vnnd Zugehörigen zu mir vnd meinen erben, oder ich zu seiner Veste, dero erben, Nachkommen, Amptleuth, Insassen, vnderthaunen vnnd Zugehörigen haben vnd zu haben vermeinen, Vnder dem Ordentlichen Gerichtsstab allhier zu Angelberg, wie hierous Clärlich vermeldt vnd sich gepuert, vnd Recht ist bleiben lassen, allda Rechts gewartten, Nemen vnd geben, was mir auch der orthen durch Endt oder bey Urtele aufferleget, erkennet vnd gesprochen, Solliches gehorsamlich annemen, gethrewlich vnnd vnnerzogennlich (unverzüglich) zu halten. Ich will auch alter erzaigter Gnaden vnd langer Innwonung halbenn die schuldenn, so seiner Veste vnderthaunen mir schuldig, anderen Juden nicht verkauffen noch in and(erem) weg vbergebenn, oder doch vnnder mass vnd dergestalt nit, denn das Sie, so ich solliche schuldenn vbergeben vnd einhändig machen wurde, zu allem dem, wie obermelt als ich selbst verbunden vnd verpflicht seyen, dessgleichen da die schuldner just vngeuar, oder vnermeglicheit auff die gemachte Zil nit ebenn mit barer bezallung würklich gefasst, doch der schulden nit

Inn Abred auch Inn Mittel den gewonnlichen Judenn Zins (das ist von einem gulden die wuchen ein pfennig erpuettig) soll vnd will ich mich abermalen wolermelten meinem gn. gepuetenden Herren vnnd Junckherren zu vnterthenigen ehren vnd Dankh, derselbigen Insassen, vnderthaunen vnnd Zugehörigen, bey gehortten Zins vonn einem jeden guldin, ein wuchen, ein pfennig bleiben lassen vnnd sy weitter oder höher nit steigen oder tringen. Also das durch diess mein vnnd meiner erben, Weckziechen, Inn allem sampt vnd sonderlich, nichtzit, gemindert, entzogen vnd benommen sein noch werden, deruor vnnd darwieder noch meine erben noch Haab vnd guetter. Kainerlay Saitlich, weltlich Hof, Land oder annder Gericht noch Recht, gnaden, Freyhaiten, Stattuten, Satzungen noch Ordnungen die Jetzo seyen, noch all künftigklich gesetzt, geordnet oder verlangt werden möchten nichtzit freyenn, fürtragenn, schützen, schirmen, befridenn oder behelfenn sollen, Kinden noch mengen, den ich mich für mich, meine erbenn, Haab vnd guetter der aller vnd Jeder, gantz vnnd gar Unnd der Freyhait Senatus Consulti Volliani weiblichem Geschlecht zu guotten gesetzt. Zu sampt den Rechten, So gemainer Verzeichung, ohne vorgeende sünderung widerspricht, wissentlich mit vnd in Crafft dieses brieffs verzichen vnd begebenn habe, sonnder arglist vnd geuerde, dass zu waren Vesten Urkundet auch clarer, vnabtreiblicher abgehortter sachenn, hab ich mit fleiss gepetten vnd erpetten den Fürnemen vnd Erbaren Conradt Albrechten, Gastgeber vnd das Gericht zu Angelberg, das er zu gezeugnus sein Aigen Innsiegel doch Im, vnd seinen erben ohne Schadenn offenlich an diesen brieff hiefür getruckt hat, vnd gepetten das Innsiegel wirdt gezeugen die Erbaren Conradt Beyerlin vnd Jacob Lindorffer beed daselbs zu Angelberg.

Geben und beschehen vff sannt Martins des hail. Bischoffs. Nach Christi unseres lieben Herrn vnd Seeligmachers gepurt gezelt fünfzehnhundert in dem achtundsechtzigsten Jare.

Siegel Conr. Albrechts.

Biographische Skizzen.

Von **Dr. L. Löwenstein.**

11. Bärmann Fränkel in Fürth.

Samuel Eli Issachar Bärmann Fränkel war der Enkel des Koppel Levi, der unter dem Namen „der reiche Koppel“ in der Judengasse von Wien eine hervorragende Stellung einnahm und ein Jahr vor der Vertreibung der dortigen

Gemeinde unter allgemeiner Trauer zur Erde bestattet wurde (17. April 1670).[1]) Unter den 9 Kindern, die aus der Ehe des Koppel Levi mit Zortel, der Tochter des vornehmen R. Avigdor, hervorgingen[2]) befanden sich 3 Söhne, Henoch, Israel, später Rabbiner in Würzburg,[3]) und David Seckel, der aus dem Wiener Ghetto mit seinen vertriebenen Glaubensgenossen eine neue Heimat suchen musste und sie in Fürth fand, wo er nach 20jährigem Aufenthalt sein mit frommen Werken und edlen Taten reich ausgestattetes Leben beschloss (12. Cheschwan 452 = 4. November 1691).[4]) Bärmann, dessen Leben durch vorliegende Arbeit skizziert werden soll, wurde schon in jungen Jahren und noch bei Lebzeiten seines Vaters als Darschan und Rabbinatsassessor in Fürth angestellt[5]) und 1693 zum Oberrabbiner von Schnaittach[6]) und des Fürstentums Ansbach mit dem Sitz in Fürth ernannt. In dieser altberühmten Gemeinde bekleidete er nach dem Tode des R. Elieser Heilprin (1700) auch vertretungsweise die Stelle eines Oberrabbiners. Über seine Beteiligung an den Verhandlungen aus Anlass der im Jahre 1702 in Fürth vorgenommenen Bücherkonfiskation berichtet Ziemlich im Kaufmann-Gedenkbuch (S. 457 ff.). In ununterbrochener Beschäftigung mit der göttlichen Lehre, hochgeehrt von seinen Zeitgenossen, verbrachte er seine Lebensjahre, die ein unerwartetes und plötzliches Ende erlitten. Sonntag den 2. Tag Suckot 469 (30. September 1708), starb R. Bärmann und wurde am gleichen Tage zur Erde bestattet.[7]) Das Memorbuch der Klaussynagoge in Fürth widmet ihm folgenden Nachruf:

יאא"נ מ"ו המאור הגדול הטהור יחיד מיחידים ובני עלי' שבדור מהור"ר שמואל עלי ישׂשכר זצ"ל בן הפ"ו כהר"ר דוד יצחק סג"ל זצ"ל אשר הרבין תורה בישראל הפליא עצה הגדיל תושיה לכל שואל נהג רבנית על מדינת אנשבך וגליל ק"ק שנייטך וגם פה קהלתינו היה ראש ישיבה ומורה הוראה הרבה שנים כאן נמצא כאן היה תורה וגדולה מכוונים, החזיק לומדי תורה בחייו מהונו, והוא לא נהנה בגרונו, ישב בסיגופים תמיד לכבוד קונו, ותורת חסד רגל על לשונו, גם בתי מדרשות

[1]) Frankl, Inschriften, No. 320; Kaufmann, letzte Vertreibung, S. 132; vgl. meine Mitteilungen über „das Wiener Memorbuch in der Klaussynagoge von Fürth" in Mtsch. 1898 S. 277.

[2]) Siehe Anhang I.

[3]) Vgl. meine Kurpfalz S 238 n. 2.

[4]) Vgl. Mtsch. das. S. 278; die Kinder des David Seckel s. Anhang II.

[5]) Im Jahre 1686 stand er auf der Kandidatenliste für das Rabbinat Bamberg; vgl. Eckstein, Gesch. der Juden in Bamberg, S. 166.

[6]) Nachfolger im Rabbinat Schnaittach wurde R. Mose Brandeis (R. Mose Charif genannt), der von hier nach Jungbunzlau berufen wurde; vgl. Mtsch. 1893 S. 385; Freimann, אגרת מחלה S. XIII.

[7]) Die Grabschrift ist bei Wolf, bibl. hebr. IV. S. 1182 und im Kaufmann-Gedenkbuch S. 407 abgedruckt.

יסד על מכונו, ולהחזיק בתוכו לומדי תורה עולמית מעזבונו, מלבד שאר צדקות פזרונו, ונדר כלי קודש של כסף שלו ועל הטוב נזכירנו בשכר זה וכו׳ נו״נ יום שני בחג הסוכות תס״ט לפ״ק

R. Bärmann war Gründer der Klaussynagoge. Sein letzter Wille, der am Sonntag, 17. Kislev, 5468 (11. Dezember 1707) niedergeschrieben wurde, enthält in 31 Paragraphen nähere Bestimmungen hierüber. Zum Zwecke der Pflege von תורה עבודה וג״ח stiftete er ein geräumiges Haus, errichtete dort eine Synagoge nebst Wohnung für Synagoge und Diener und stattete diese Synagoge mit mehreren Thorarollen, kostbaren Vorhängen und prachtvollen Thorageräten aus. Das Gebäude, das ein besonderes Bethamidrasch enthielt, sollte aus den Zinsen des von ihm gestifteten bedeutenden Kapitals unterhalten, ein Vorbeter und ein Diener angestellt und den Zöglingen Licht und Heizung unentgeltlich verabreicht werden. Dank den Bemühungen des frommen und gelehrten R. Wolf Hamburg זצ״ל, eines Ururenkels des Stifters, wurde die Klaussynagoge bei den bekannten Ereignissen der dreissiger Jahre nicht geschlossen und in ihrem Bestande erhalten.[8])

Trotz grosser Talmudgelehrsamkeit war R. Bärmann zu bescheiden, um die Ergebnisse seiner Forschungen weiteren Kreisen zugänglich zu machen. Ein einziges gedrucktes Werk zeugt von seinem Scharfsinn; es ist der von seinem Enkel Elia Fränkel in Prag[9]) herausgegebene מטה יששכר (Fürth 1792), der talmudische Novellen und die in Fürth gehaltenen Deraschot enthält.[10])

Vielfach wurde R. Bärmann von Zeitgenossen um Druckapprobationen zu gelehrten Werken angegangen; unter den von Kaufmann (letzte Vertreibung S. 194 n. 7) angeführten und von Brann (Kaufmann-Gedenkbuch S. 404 n. 4) ergänzten fehlt noch jene von 1707 zur 2. Machsorausgabe ed. Sulzbach. Der Name des R. Bärmann begegnet uns in שו״ת שער אפרים S. 114, in שות מעיל צדקה No. 45, in שות שבות יעקב I No. 94, in שער דקנים I S. 65, II S. 66.

R. Bärmann war zweimal verheiratet. Seine erste Frau Channa, die Tochter des Meir Guggenheim, starb in jungen Jahren am 2. April 1698 in Fürth.[11]) Die zweite Frau,

---

[8]) Vgl. die Vorrede zu ס׳ שער זקנים von R. Wolf Hamburg (Sulzbach 1830).

[9]) Er ist der Sohn des 1762 verstorbenen R. Benjamin Wolf Fränkel; s. unten.

[10]) Das Ansehen, das R. Bärmann genoss, findet in der diesem Buche vorgedruckten Approbation des Rabbinatskollegiums in Prag, an dessen Spitze damals R. Jecheskel Landau stand, einen würdigen Ausdruck.

[11]) Ihre Grabschrift in Kaufmann-Gedenkbuch S. 430 No. 68.

Bunle, Tochter des Vorstehers Salomon Schneior [12]) und Schwester des Buchdruckers Josef, überlebte ihren Ehegatten und starb am 4. April 1736. [13]) Fünf Söhne und eine Tochter sind als Kinder Bärmann's verzeichnet; ihre Namen sind:

1. Abraham, von dem das Memorbuch der Klaus berichtet, dass er sich stets mit der göttlichen Lehre beschäftigt habe; er starb Sabbat 19. Siwan (7. Juni) 1738; [14]) seine Gattin Bele, die Tochter Jakobs, eine fromme und gottesfürchtige Frau, starb in der Nacht auf 2. Tebet (10/11. Dezember) 1749; der Sohn Arje Löb Mosche, genannt Löw Fränkel st. 1788; [15]) der Sohn Hirsch st. 1805. [16])
2. Seharja Josef, genannt Zacharias, starb am 14. Siwan 2. Juni) 1746; dessen Sohn Josef, der Rabbinatsassessor in Fürth war, starb 1799. [17])
3. Isaak Seckel, sehr wohltätig, Kassier im Lehrhause seines Vaters, starb am 14. Ab (5. August) 1751. [18])
4. Jakob, sehr gelehrt; er weilte stets im Lehrhause und stiftete eine grössere Summe zu dessen Bau; er starb am 22. Adar (5. März) 1755; seine Frau Särche, Tochter des vornehmen R. Aberle London, starb am 23. Siwan (9. Juni) 1749.
5. Jakob Benjamin (Wolf), der sich stets mit Thorastudium beschäftigte, starb hochbetagt am Sonntag, 29. Tebet

---

[12]) Vgl. das. S. 402 ff. und die Stammtafel; unter den dort genannten Nachkommen des Salomon Schneior fehlt dessen Schwiegersohn Isaak Seligmann, ein Schüler des Abraham Broda; er starb 1699 in Prag (vgl. Hock, die Familien Prags S. 272).

[13]) Das Memorbuch der Klaus widmet ihr folgenden Nachruf:
יזכר אא"נ האשה חשובה הצנועה והחסידה הרבנית מרת בונלה בת הפו"מ החבר ר' שלמה שניאור אלמנת אמ"ו הגאון הגדול המפורסם אב"ד ור"מ כמוהר"ר יששכר בערמן סג"ל זצ"ל ה"ה בעבור שעסקה ביראת ה' ובצדקה וג"ח כל הימים ונדבה לבה לנדר סך מה שיהא הקרן קיימת עולמית ולחלק הרווחים בכל שנה ללומדי תורה ולקיים עץ חיים היא למחזיקים בה ליום שכלו ארוך ובזכות זה וכו' נ"ו אסרו הג דפסח תצ"ו לפ"ק:

[14]) Vgl. Kaufmann, Letzte Vertreibung, S. 195 n. 2, wo 8. Juni auf Irrtum beruht.

[15]) Dessen Frau Merle, eine Tochter seines Onkels Jakob Fränkel, deren Sterbedatum im Memorbuch der Klaus nicht angegeben ist, starb am 20. Juni 1786, wie ich einem Stammbaum der Familie Fränkel im isr. Gemeindearchiv in Fürth (SF) entnehme.

[16]) Seine Frau Bela, Tochter des Zacharias Klev, starb 1789; sein Sohn Abraham, geb. 1762, starb 1839 als Rabbiner in Niederhochstadt (bei Landau); eine Tochter des Hirsch Fränkel, Treinle, Ehefrau des Löb Zacharias Klev Gumperz in Fürth, starb 1847 (SF).

[17]) Vgl. meine Mitteilung in Mtsch. 1898 S. 278; die Frau Josef's, Rös geb. Gosdorfer, starb 1771 (SF).

[18]) Kaufmann l. c. hat irrtümlich 1759.

(24. Januar) 1762;[19]) seine Frau Rebecka, Tochter des gelehrten Darschan R. Elia Spira (Vrf. von אליה זוטא ורבה), starb in Prag am 12. Cheschwan (2. November) 1740;[20]) kurze Zeit darauf starb ihr Sohn Bärmann als Bräutigam am 14. Tebet (2. Januar) 1741;[21]) Elia Fränkel der in Prag lebte, war Almosenvorsteher,[22]) Herausgeber und Förderer gelehrter Schriften;[23]) Vögele, Gattin des Almosenvorstehers Abraham Lowotitz,[24]) st. 1742 in Prag; dort starb auch im gleichen Jahre in jugendlichem Alter ihre Schwester Treinle;[25]) Chaja Sara st. 1729.[26])

6. Treinle Sara Elischeba, Gattin des Vorstehers Koppel Levi (Fränkel), starb (nach dem Memorbuch der Klaus) am 24. Kislew (3. Dezember)[27]) 1722 als Wöchnerin in Farrenbach; nach ihrem Ableben heiratete Koppel Fränkel in zweiter Ehe eine Tochter des Salomon Oppenheimer, die 1771 starb; als Kinder Koppels sind verzeichnet: Michel Fränkel in Mannheim; Secharja (Zacharias), Kassier und grosser Wohltäter, starb 1781;[28]) Isaak Seckel starb 1786; Fromet, Gattin des Neta Schiff, st. 1749; Chajele, Gattin des Mordechai Oppenheim, st. 1740.[29])

---

19) Kaufmann l. c. hat unrichtige Angabe über das Sterbedatum. Benjamin scheint in Prag, der Heimat seiner Frau, gelebt zu haben (nach Hock S. 273 und Galed Nr. 105 bekleidete er dort die Stelle eines Gemeinderats) und ist wohl nach dem Tode seiner Frau wieder nach Fürth übergesiedelt.

20) Vgl. Hock und Galed l. c.; Mtsch. 45 S. 209 No. 39; 46 S. 464.

21) Mtsch. 45 S. 210 No. 41.

22) Seine Gattin Scheba, Tochter des reichen Breslauer Münzjuden Elias Lazarus Zacharias, starb 1785 in Prag; dort starb auch in jugendlichem Alter ihre Tochter Rebecka Elka und der Jüngling Ensel (Mtsch. 46 S. 212 No. 69; S. 213 No. 73).

23) Wie schon oben erwähnt wurde, gab er 1792 den מטה יששכר seines Grossvaters R. Bärmann heraus; 1768 erschien auf seine Kosten das Buch ששה שטות וחדושי הלכות אליה רבה von seinem Grossvater R. Elia Spira (Mtsch. 45 S. 202 n. 3).

24) Abraham, Sohn des verdienstvollen Vorstehers Isaak Lowotitz, starb in Prag am Donnerstag, 27. Schebat (10. Februar) 1763; durch diese dem Memorbuch der Klaus in Fürth entlehnte Datumangabe wird der Eintrag bei Hock (S. 181 Nr. 6716) entsprechend ergänzt.

25) Mtsch. 45 S. 210 No. 47 und 48; 46 S. 467 No. 40 und S. 468 No. 41.

26) Das. S. 208 No. 29; Mtsch. 46 S. 461 No. 22.

27) Vgl. Mtsch. 45 S. 203 n., wo 8. Dezember wohl ein Druckfehler ist.

28) Seine Frau Fromet, eine Tochter des gelehrten R. Mosche Kann in Frankfurt a. M., starb 1788 in Fürth (Memorbuch der Klaus).

29) Sämtliche Daten aus SF. Ob die bei Hock S. 10 genannte Chaje, die 1673 starb, unter die Kinder des R. Bärmann zu zählen ist, bedarf genauerer Untersuchung.

Anhang I.

Koppel Levi (der reiche Koppel von Wien) hatte 3 Söhne und 6 Töchter; ihre Namen sind:

1. Henoch (Kaufmann l. c. S. 191), über den ich nichts näheres anzugeben weiss.
2. Israel, nach seinem Geburtsort auch Israel Wiener genannt; über seine Lebensverhältnisse ist bei Kaufmann (l. c. S. 88, 179) und in meiner Kurpfalz (S. 238 n. 2) näheres zu finden. Zur Ergänzung sei hier noch angeführt, dass er, nachdem er kurze Zeit in Fürth das Rabbinatsamt bekleidet hatte, nacheinander jenes in Heidingsfeld, Holleschau, Ungarisch Brod, Pinsk und Würzburg innehatte, in letztgenannter Stadt am Freitag, den 12. Ab (23. Juli) 1706[30]) sein Leben beschloss und in Allersheim begraben wurde. Seine Frau Chaile, Tochter des Juda Reis[31]) aus Wien, stiftete vor ihrem Tode einen sehr schönen Thoravorhang für die Synagoge in Heidingsfeld (vgl. Memorbuch und meine Kurpfalz a. a. O.). Die Nachfolge seines Vaters im Rabbinat Würzburg übernahm dessen Sohn Simeon (vgl. Kaufmann l. c. S. 180 und meine Kurpfalz a. a. O.)[32])

Ein anderer Sohn des R. Israel Wiener war R. Bärmann Kitzingen,[33]) dessen Tochter Mirjam Chaja den Namen der Grossmutter trug und an Menachem Manli Markbreit verheiratet war (vgl. ebendas.). Ausser diesen beiden Söhnen sind noch drei Töchter des R. Israel Wiener bekannt.

---

[30]) Vgl. Kaufmann a. a. O. p. 180 und Kaufmann-Gedenkbuch S. 400 n. 6. Das Memorbuch von Heidingsfeld enthält von ihm folgenden Nachruf:
יא"נ מורנו ורבנו המאור הגדול מופת הדור החסיד השלם מוהר"ר ישראל
בן הקצין המנוח המפורסם הר"ר קאפיל סג"ל מווינא באשר שהי' למגן ולמחסה
והרביץ תורה והעמיד תלמידי' הרבה והחזיק ידי לומדי תורה מכיסו ומכספו ונתקבל
לרב ואב"ד מתחילה לק"ק העלשויא ומשם נתקבל להיות רב דק"ק אונגרשן
ברודא ואח"כ נתקבל לק"ק פינסק דליטא המפוארה ואח"כ נתקבל להיות רב
בקרב הארץ ומדינה ווירצבורג הוא גזר ותיקן המי שברך מה שנעשה בכל מדינה
פראנקן עבור שלא לשתות סתם יין בש"ז וכו'

[31]) Juda Reis aus der Familie Auerbach ging aus dem Wiener Exil nach Kremsier; vgl. Kaufmann l. c. S. 183.

[32]) Zu den an diesen Stellen genannten Approbationen erwähne ich noch jene zu קיצור נחלת יעקב (1718). Über Frau und Familie s. m. Kurpfalz das.

[33]) R. Bärmann starb in Kitzingen am 17. Mai 1742 und wurde in Rödelsee begraben; seine Grabschrift lautet nach gefälliger Mitteilung des Lehrers Frank von dort:
פ' נ' הר"ר בערמאן סג"ל קיצינגן. יששכר באהלו רבץ בן א"ה רב פעלים
יציץ ישראל ויפרח . . . . זה הר"ר משה יששכר בן מהור"ר ישראל אב"ד דמדינותינו
נו"נ יום ה' י"ג אייר תק"ב לפ"ק תנצב"ה.

Gleich daneben liegen seine beiden Söhne Henoch und Josef, die einige Monate früher der Tod ereilt hatte.

Esther, die Gattin des R. Isaak Öttingen[34]) starb am 10. Mai 1709 (Kaufmann-Gedenkbuch S. 400 n. 6). Eine andere Tochter war die Gattin des R. Mordechai Jeitels, der zuerst Appellant in Prag war, dann als Rabbiner nach Hanau berufen wurde und zuletzt als Rabbiner des Würzburger Kreises sein Leben beendigte.[35]) Eine dritte Tochter, Edel, war an Herr Schneior Phöbus Reik, hessischen Landrabbiner in Witzenhausen,[36]) verheiratet. Sein Sohn Jehuda liess sich in Berlin nieder, wurde dort unter dem Namen Jehuda Veit Mitglied des Gemeindevorstandes und starb dort am 9. Schebat (8 Januar) 1786; von ihm stammte der bekannte Dr. Moritz Veit in Berlin (Landshuth, Berliner Rabbinen, S. 20 n. 3). Josef ein anderer Sohn des R. Schneior Phöbus, war c. 1739 erster Vorsteher in Ungarisch-Brod. Eine Tochter des R. Schneior Reik war an den gelehrten R. Naftali b. David in Amsterdam, Vrf. von בן דוד (Amsterdam 1729) verheiratet, dessen Tochter Merle die Gattin des Jesaja b. R. Jechiel Michel in Hamburg war.[37]) Verwandte des R. Schneior Reik waren Joseph

---

[34]) R. Isaak, über den Brann a. a. O. nichts näheres zu sagen weiss, stammte aus Fürth und war Rabbiner in Öttingen; er starb am Dienstag, 14. Aw (4. August) 1705 und wurde in Wallerstein begraben; die Grabschrift lautet:

פ"ט הגאון הגדול מ' הרב ר' איצק ב' הרב ר' יהודא אב"ד דאיטינגן נו"נ
ביום ג' י"ד מנחם תס"ה לפק תנצב"ה אמן סלה (Grabstein Nr. 497).

In שות חינוך בית יהודא No. 119 steht von ihm eine Korrespondenz mit dem Verfasser Jehuda Löb aus Pfersee, der ihn als seinen Verwandten bezeichnet.

[35]) Vgl. Neubauer Catalogue No. 387; Approbationen von ihm finden sich in פנים מסבירית (1693), יפה ענף (1694) und ס' בית אבות (1700). Im Heidingsfelder Memorbuch lautet sein Seelengedächtnis:

יא"נ הרב המפורסם החכם השלם מהור"ר מרדכי בן הרב המנוח מהור"ר
בער ייטליש זצ"ל ק"ק פראג אשר הי' שנים רבים אפילאנט בק"ק פראג ומשם נתקבל
להיו' רב ואב"ד במדינה ווירצבורג ושם הי' נוהג רבנות כמו שנים עשר שני' והרביץ
תורה ולא עסק בישובו של עולם רב הלך מחיל אל חיל מב"ה לבה"מ והי' עניו עד
מאוד רוח המקום ורוח הבריות הי' נוחה הימנו ומת בשם טוב והספד רב נעשה לו
בש"ז וכו' —

Sein Vater Bär (סיני יששכר) war ein grosser Gelehrter und starb 1693 in Prag (Hock S. 165 No. 7698). Ein Sohn des R. Mordechai, namens Israel, starb 1731 in Worms (Memorbuch ed. Berliner S. 37); vgl. auch Hock S. 144 n. 1 und S. 378 n. 1, wo Kaufmann in den verwandtschaftlichen Beziehungen sich geirrt zu haben scheint. Ein Abkömmling des R. Mordechai Jeitels ist Reuben b. Abraham Halevi, Übersetzer des Ben Hamelech Wehanasir (Hebr. Bibl. XV, 64). Nach einer Eintragung im Offenbacher Memorbuch (Msc. Carmoly) hiess er gewöhnlich Ruben Heizfeld (Heidingsfeld) und starb 4. Adar (18. Febr.) 1782 in Offenbach.

[36]) Er approbierte das ס' אהלי יהודה (1718) und die Frankfurter Talmudausgabe (1719).

[37]) Auf Kosten dieses Ehepaares erschienen Novellen zum Trakt. Berachot v. Berechja Berach dem jüngeren (Frankfurt a. O. 1731); vgl. Freudenthal, aus der Heimat Mendelssohns, S. 296.

b. Jehuda Witzenhausen (Veit), ein Mitarbeiter des Meassef, und Simon Veit Witzenhausen, der Schwiegersohn Moses Mendelsohns.

3. David Seckel Levi, von dem schon die Rede war.

Die Töchter des Koppel Levi hiessen:

1. Ritschel, Gattin des R. Haggai Chanoch (Henoch Levi), der ein Sohn des R. David Levi, Rabbiners in Eisenstadt, war und in Wien als vornehmer Schwiegersohn des „reichen Koppel" ein von Gelehrten viel besuchtes Haus gründete.[38]) Durch das Wiener Vertreibungsdekret mit seiner Familie nach Fürth verschlagen, wo er etwa 4 Jahre verweilte, wurde er nach Bamberg[39]) berufen, um das dortige Landrabbinat zu übernehmen (1674—1678) und folgte dann einem Ruf nach Hanau. Hier entfaltete er etwa 12 Jahre lang eine segensreiche Tätigkeit, bis ihr durch sein Ableben am Sabbat, den 13. Tischri (16. September) 1690[40]) ein Ziel gesetzt wurde. Zehn Jahre vorher, am Mittwoch, 17. Elul (11. September) 1680 war seine Gattin Ritschel und drei Jahre vorher am Sabbat, 18. Schebat (1. Februar) 1687 sein frommer Bruder Chajim[41]) aus dem Leben abberufen worden. 5 Söhne entstammten der Ehe des R. Henoch und der Ritschel. Bärman[42]) war Rabbinatsassessor in Hanau; Mose starb als Vorsteher in Minden[43]) am Mittwoch, 16. Nissan (17. April) 1726; Wolf starb in Frankfurt a. M. am Freitag, 8. Siwan (12. Juni) 1750. Am schwersten von wechselreichen Geschicken waren die beiden ältesten Söhne Henochs, Elkan und Hirsch, verfolgt. Jener wohnte in Fürth und wurde von der Sonnenhöhe des Glücks, die ihn umstrahlte, mit seinem Bruder in den tiefsten Abgrund des Verderbens hinabgeschleudert; er starb 1720 im Gefängnis. Sein Bruder Hirsch, der gleichfalls die Leiden einer 24jährigen Kerkerhaft zu erdulden hatte, wurde auf wunderbare

---

38) Näheres über ihn und seinen Lebensgang bringt Kaufmann l. c. S. 88 u. 196 ff.

39) Vgl. Eckstein l. c. S. 163.

40) Kaufmann l. c. S. hat irrtümlich 6. Oktober 1691.

41) Im Memorbuch von Hanau ist auch das Seelengedächtnis eines Bruders des R. Chaggai Chanoch, namens Chajim, aber ohne Sterbedatum, eingetragen; nach der Zeit der Eintragung starb er ums Jahr 1678; er wird als frommer und gelehrter Mann bezeichnet, dessen Leben durch den Aufenthalt in Synagoge und Lehrhaus vollständig ausgefüllt wurde.

42) Seine Frau Rachel, Tochter des Rabbiner Josef Maier in Hannover, starb 1733 in Hanau (Memorbuch daselbst); vgl. vorliegende Blätter IV, 58.

43) Vgl. meine Mitteilung bei Geiger, Ztsch. f. Gesch. d. J. in D. I. 198.

Weise gerettet und starb 1740 in Gemünd im 78. Jahre seines Lebens.[44])

2. Kröndel, Gattin des Isachar Bär und Schwiegertochter des 1664 in Wien verstorbenen Klausgründers Zacharias Levi, starb 1664 in jungen Jahren.[45])
3. Hindel, Gattin des Leser Schneior, starb 24. Siwan (16. Juni) 1686 in Fürth.[46])
4. Edel, Gattin des Lemel b. Joel in Fürth, starb dort 1698.[47])
5. Freudel, Gattin des Wolf Fürth[48]), starb hier am 14. Kislew (20. November) 1706[49]); deren Kinder Naftali, Koppel und Hindele s. Kaufmann-Gedenkbuch, Fürther Grabschriften Nr. 63, 38, 88.
6. Esther, Gattin des Benjamin Wolf Spiro, starb am Sonntag, 5. Elul (8. September) 1720 in Prag[50]); deren Kinder Elkele (Mtsch. 45, S. 206 Nr. 10), Hindele (S. 207 Nr. 12), R. Anschel (Nr. 15), Ritschel (S. 208 Nr. 22), Slawa (Nr. 28), Simon (S. 211 Nr. 52).

(Schluss folgt.)

Jüdische Grabsteine.

(Fortsetzung.)

Nr. 4041 vgl. FR IV, 101; das Datum passt zu תקי״ז.
Nr. 4053 fällt ins Jahr 1791.
Nr. 4056 vgl. BIG IV, 84 n. 10.
Nr. 4057 vgl. BIG III, 57 Nr. 88.
Nr. 4460. Der 4. Jjar war Sonntag.
Nr. 4065 vgl. meine Kurpfalz, S. 83 n.
Nr. 4067. Datum stimmt; der Vater hiess יואל (so sind die Punkte zu ergänzen); vgl. Vorrede zum 2. Teil des ס׳ המקנה von R. Pinchas Horovitz.

---

44) Über die wechselvollen Schicksale des Brüderpaares Elkan und Hirsch Fränkel vgl. Henle, Gesch. d. J. im Fürstentum Ansbach, S. 73; Kaufmann l. c. S. 199; Kaufmann-Gedenkbuch S. 465 ff.; über Hirsch Fränkel und seine Familie s. auch meine Kurpfalz, S. 150 ff. Ergänzend bemerke ich hier, dass R. Hirsch Fränkel a. 1662 geboren ist, wie ich einer Notiz Steinschneiders im Cat. München S. 219 entnehme.

45) Vgl. Magazin 17, 294; Mtsch. 42, 277.

46) Kaufmann-Gedenkbuch S. 399 u. 428.

47) Das. S. 399 u. 429.

48) Benjamin Seeb Wolf b. Saul Joel starb 1709; dessen Grabschrift s. das S. 420 Nr. 34.

49) So lautet nach SF das Sterbedatum und hiernach ist das. S. 438 Nr. 94 zu ergänzen; es fehlt also ס״ן, womit zugleich das Alter des Verstorbenen angedeutet wird.

50) Vgl. Mtsch. 45 S. 208 Nr. 21 u. 23; Galed Nr. 85.

Nr. 4071 fällt ins Jahr 1792; der 8. Tebet war Dienstag; der Name des Ortes ist Kleinkarben.
Nr. 4074. Der 2. Nissan war Sonntag.
Nr. 4076. Der 26. Jjar war Freitag.
Nr. 4082. Der 26. Ab war Dienstag.
Nr. 4086 viell. אורשפרינגין (Urspringen) zu lesen.
Nr. 4087. Der Ort heisst Warendorf; vgl. auch ZHB VI, 41.
Nr. 4090. Der 5. Kislew war Dienstag.
Nr. 4091. Der 11. Kislew war Montag.
Nr. 4092. Nach dem Memorbuch ist der hier zu ergänzende Name Feist, Sohn des Anschel Schloss.
Nr. 4093. Der 8. Tebet war Mittwoch.
Nr. 4095. Der 7. Nissan war Mittwoch.
Nr. 4098. Der 19. Jjar war Mittwoch.
Nr. 4100 vgl. Horovitz, Frankfurter Ärzte, S. 34.
Nr. 4103 ist der Sohn des Wolf Friedberg-Durlach.
Nr. 4106. ר״ח אב war Mittwoch.
Nr. 4107. פלעגנה = Flegenheim, Flehingen.
Nr. 4109 fällt ins Jahr 1792.
Nr. 4110 st. ז׳ תשרי ist wohl י׳ תשרי zu lesen.
Nr. 4124 ist wohl כ״ה שבט zu lesen, der auf Sonntag fiel.
Nr. 4125 Datum passt zu dem Jahre ת״קנ״ו, aber nicht zu תקנ״ד
Nr. 4127 vgl. Statuten S. 42.
Nr. 4130 vgl. mein „Nathanael Weil“ S. 78.
Nr. 4134 st. ומאת l. ומאס.
Nr. 4141. Datum passt zu תקנ״ה, nicht zu תק״נד.
Nr. 4143. Grossvater des langjährigen Gemeindeaktuars Elias Ullmann; er ist aus Pfersee nach Frankfurt eingewandert.
Nr. 4152. Die Punkte sind zu ersetzen durch שטוטגארט; vgl. meine Kurpfalz S. 219 n.
Nr. 4154 ist wohl ד׳ טבת zu lesen.
Nr. 4155—59 fallen ins Jahr 1755.
Nr. 4155 ist wohl כ״ה טבת zu lesen.
Nr. 4156 ist wohl כ״ו טבת zu lesen.

(Fortsetzung folgt.)

Verantwortliche Redaction: Rabbiner Dr. Löwenstein in Mosbach (Baden)
rDuck und Verlag der Joh. Wirth'schen Hofbuchdruckerei A.-G., Mainz.